

Görel Granström

Hatbrott och kön. En omöjlig kombination?

I december 2015 presenterade Utredningen om transpersoners straffrättsliga skydd m.m. sina förslag. Bland annat föreslogs att regleringen av hets mot folkgrupp, olaga diskriminering och förolämpning utvidgas så att de också omfattar skydd för transpersoner, samt att straffskärpningsregeln förtydligas.¹ Om utredningens förslag går igenom kommer det straffrättsliga skyddet för transpersoner att vara, i alla fall på papperet, ett av de bättre i Europa och detta är ett stort steg i den svenska lagstiftarens strävan att säkerställa rätten till likabehandling och skyddet av mänskliga rättigheter.

Redan i början av 2000-talet, när regleringen av hets mot folkgrupp senast ändrades för att inkludera skydd mot hets på grund av sexuell läggning, diskuterades om även transpersoner skulle omfattas av skyddet. Regeringens svar var då, att man inte ifrågasatte att enskilda transpersoner ofta drabbades av hot och kränkningar, och att detta var oacceptabelt, men att bestämmelsen om hets mot folkgrupp var ett skydd för kollektivt bestämda grupper. Man menade att det inte fanns belägg för att hets mot transpersoner skulle vara så vanligt förekommande, att det skulle motivera någon ytterligare inskränkning i yttrandefriheten.² Samtidigt konstaterades att det var viktigt att rättsväsendet uppmärksammar förekomsten av, och ökar kunskapen om, hot och trakasserier riktade mot transpersoner. Och drygt tio år senare, i juli 2014, tillsattes så en utred-

¹ SOU 2015:103. Dessutom föreslogs att termen könsöverskridande identitet eller uttryck skulle förändras till "könsidentitet eller könsuttryck", samt att begreppet ras skulle utmönstras ur lagtexten och ersättas med begreppet "föreställningar om ras".

² Prop. 2001/02:59, s. 38 f.

ning med direktiv att, utifrån bland annat de synpunkter som framfördes i det tidigare lagstiftningsärendet, undersöka förutsättningarna för att utvidga skyddet till att även inkludera gruppen transpersoner.³

Inom brottsofferforskningen diskuteras emellanåt hur det kommer sig att vissa grupper av offer ses som särskilt utsatta och i behov av stöd och skydd, medan andra grupper har svårare att få sina behov tillgodosedda.⁴ En sådan grupp, där detta kan tydliggöras, är offer för hatbrott där det inom själva brottsoffergruppen kan ges exempel på att vissa grunder för utsatthet har lättare att få legitimitet och rättsligt skydd än andra.⁵ Jag tänker därför i den här artikeln, med utgångspunkt i utredningens förslag, diskutera om det inte är dags att inkludera ytterligare en grupp när vi talar om behov av skydd mot hets mot folkgrupp och möjlighet till straffskärpning, nämligen kvinnor som grupp. Jag vill alltså diskutera möjligheten att lägga till kön som skyddad grund, och då särskilt med sikte på hanteringen av förekomsten av könsbaserade kränkningar och våld. Kan man se könsbaserade kränkningar som hatbrott?

Våld i nära relationer och hatbrott – en bakgrund

Skyddet för individen i den offentliga och den privata sfären har historiskt sett alltid varit en fråga om makt. Makt att definiera det skyddsvärda subjektet, att definiera vad som varit lagligt respektive olagligt, och makt att definiera vad som ska anses utgöra den offentliga respektive den privata sfären.⁶ Utvecklingen har gått mot ett alltmer tydligt fokus på individens rättigheter, först i termer av manliga individers rättigheter, men har under senare delen av 1900-talet kommit att inkludera även kvinnor och barn. I slutet av 1900-talet uppmärksammades även behovet av en utvidgad rättighetsdiskurs avseende det som kom att kallas identitetsbaserade rättigheter, och då omfattades även rättigheter kopplade till etnisk tillhörighet, sexuell läggning, funktionsnedsättning och religiös tillhörighet.⁷

Könsrelaterat våld, framför allt i termer av mäns våld mot kvinnor, började ses som ett allvarligt samhällsproblem under 1970-talet och ledde till krav på rättsliga reformer.⁸ Med början under 1980-talet och

³ Kommittédirektiv 2014:115.

⁴ Se t.ex. van Dijk, 2009, Christie, 1986.

⁵ Se t.ex. Chakraborti and Garland, 2015, Mason-Bish, 2011.

⁶ Walklate, 2007.

⁷ Jenness and Grattet, 2001.

⁸ Heimer m.fl. (red.), 2014, Lindström, 2004.

fram till nutid har allt större fokus lagts på skydd för offer för detta våld, med rättsliga reformer som skyddade först kvinnor och barn men sedan även offer för våld i samkönade relationer. Könrelaterat våld, och framför allt våld i nära relationer, har dock hela tiden setts som något som tillhör den privata sfären.

Hatbrott, dvs. brott där den som blir utsatt för brottet blir det på grund av att förövaren haft som motiv till brottet att kränka en person på grund av att hen definierats av förövaren som avvikande från det som ses som "normalt" i termer av föreställningar om ras, etnicitet, religion eller sexuell läggning, har varit kriminaliserade i den svenska lagstiftningen sedan slutet av 1940-talet. Först i form av kriminalisering av rasistiska uttalanden, genom brottet hets mot folkgrupp år 1948 och därefter genom införandet av brottet olaga diskriminering år 1971. Stadgandet om hets mot folkgrupp innebar en inskränkning av yttrandefriheten med syftet att främja allmän ordning och säkerhet och motiverades ursprungligen av behovet att hantera den tilltagande antijudiska propagandan.⁹ Lagrummet skyddade inledningsvis grupper mot kränkningar som kopplades till offrens "härstamning eller trosbekännelse" något som senare kom att definieras i termer av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung eller trosbekännelse.

Olaga diskriminering kriminaliserades så att Sverige skulle leva upp till sina åtaganden enligt rasdiskrimineringskonventionen och för att det ansågs att kriminaliseringen av hets mot folkgrupp borde kompletteras med ett stadgande som tog sikte på rasdiskriminering av enskilda individer.¹⁰ Resultatet blev att den som driver näringsverksamhet, eller är anställd hos den som driver sådan verksamhet, inte får negativt särbehandla personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller – efter en lagändring år 1987 – sexuell läggning.

Det var först under 1990-talet som ett mer uttalat individperspektiv fick genomslag och år 1994 infördes en särskild straffskärpningsgrund för fall där ett motiv för brottet varit att kränka "en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse eller annan liknande omständighet."¹¹ Lagreformen presenterades i samband med att

⁹ Se SOU 1944:69 samt Prop. 1948:80.

¹⁰ Se SOU 1968:68 samt Prop. 1970:87.

¹¹ Prop. 1993/94:101, s. 23. Sexuell läggning som skyddad grund lades till i själva lagtexten år 2002, men omfattades enligt lagens förarbeten redan år 1994. Se Granström, 2012.

regeringen lade förslag om lagstiftningsåtgärder som dels skulle motverka brottslighet med rasistiska motiv och dels motverka etnisk diskriminering i arbetslivet. Brotten ansågs ha ett särskilt högt straffvärde och det fanns därför anledning att tydligare markera att kränkningar av rasistisk och liknande slag var omständigheter som borde ägnas särskild uppmärksamhet vid straffvärdebedömningen.¹²

Hatbrottets olika konstruktioner

Hatbrottskonstruktionen ser olika ut i olika länder och detta kan förklaras med den historiska utvecklingen.¹³ I vissa delar av världen, som t.ex. Europa, har andra världskrigets konsekvenser lagt grunden för skydd för religiösa minoriteter och fokus har varit på förövare som företrädare för högerextrema grupper. I andra delar av världen, som t.ex. USA, har ras varit den mest framträdande skyddsvärda grunden. Den engelska lagstiftningen påminner om den svenska avseende kriminaliseringen av hatbrott. Man har definierat ras, etnicitet, religion och sexuell läggning som skyddade grunder, men har valt att inte inkludera kön som skyddad grund och alltså inte heller definiera könsrelaterat våld som hatbrott.¹⁴ Samtidigt skyddas i viss lagstiftning transpersoner, och transgender ses i såväl i den svenska som den engelska rättskulturen som en fråga om köns(överskridande)identitet.

Hatbrott som rättslig och social konstruktion har diskuterats länge.¹⁵ Beroende av utgångspunkt har diskussionerna rört både den konkreta tillämparnivån och den mer principiella nivån. Diskussionerna har förts inom professionen, dvs. av de rättsliga aktörerna, på den politiska nivån i form av förslag till lagändringar, och inom den vetenskapliga diskursen, både inom rättsvetenskapen och inom övrig samhällsvetenskap. På tillämparnivån har frågorna främst handlat om hur lagen ska tolkas, hur den ska användas och vilka som är skyddsobjekten. Dessa frågor återfinns också på den politiska och vetenskapliga arenan, där behov av förtydliganden genom lagreformer diskuteras och möjliga förklaringar till bristande tillämpning och låga lagföringar analyseras och debatteras. En dimension som tillkommer på den politiska och vetenskapliga arenan är

¹² Prop. 1993/94:101, s. 22.

¹³ Chakraborti, 2014.

¹⁴ Schweppe, 2012.

¹⁵ Chakraborti and Garland 2015, Gerstenfeld, 2004.

frågan om själva den rättsliga konstruktionens legitimitet.¹⁶ Kan man över huvud taget se vissa brott som värre än andra, utifrån förövarens motiv, och är det en tillräcklig grund för att införa särregleringar i form av möjlighet till straffskärpning när sådana motiv kan identifieras? Om man ser den rättsliga konstruktionen som legitim, hur avgörs vilka faktorer som ska definieras som särskilt skyddsvärda, dvs. vad är det som säger att vissa former av hat eller fördomar ska ses som mer allvarliga än andra?

Varför skyddas inte kön?

Kön skyddas således inte i den svenska hatbrottsregleringen. Men Sverige är inte på något sätt unikt, kön är generellt sett inte en av de mest framträdande skyddade grunderna i olika länders hatbrottsregleringar. Det finns dock länder som sett annorlunda på frågan, både inom EU och i exempelvis ett antal delstater i USA, och alltså definierat kränkningar kopplade till kön som hatbrott.¹⁷ I sammanhanget är det dock viktigt att poängtera, att det i Sverige finns en vetenskaplig och politisk diskurs där könsrelaterat våld, främst i form av mäns våld mot kvinnor, ses som ett allvarligt samhällsproblem, och där dessa brottsoffer ses som särskilt utsatta, och som i behov av skydd och stöd. Men det har inte funnits något större intresse för att diskutera denna sorts kriminalitet och denna sorts utsatthet i termer av att vara offer för hatbrott.

Ett försök kan dock nämnas, nämligen Kvinnovåldskommissionens utredning Kvinnofrid som presenterades år 1995. Där föreslogs att könsrelaterade kränkningar och våld också skulle ses som hatbrott, dvs. att det skulle vara möjligt att argumentera för ett högre straffvärde i enlighet med straffskärpningsregeln när det kunde konstateras att det fanns ett könsbaserat motiv till brottet. Förslaget fick dock inte gehör hos regeringen som istället avvisade förslaget med motiveringen att möjligheten till straffskärpning avsåg att ge skydd till särskilt utsatta grupper, att utredningens förslag skulle leda till ett mycket brett tillämpningsområde, något som kunde riskera att bestämmelsen förlorade sin mening, samt att det var tveksamt om kvinnor (och män) just i denna egenskap hade ett behov av ett sådant generellt skydd.¹⁸

¹⁶ Jacobs and Potter, 1998.

¹⁷ Gill and Mason-Bish, 2013. Exempelvis kan nämnas att Belgien, Frankrike och Polen.

¹⁸ SOU 1995:60, s. 295, Prop. 1997/98:55, s. 86 f. Se även Granström, 2009.

Dessa argument är intressanta, då de är ofta återkommande också i andra länders diskurser kring möjligheten att inkludera kön som skyddad grund. Nämligen att hatbrottsstadganden är tänkta att fungera som ett skydd för minoriteter som historiskt sett blivit utsatta och fortfarande riskerar att utsättas för övergrepp av en majoritet.¹⁹ För att sådana stadganden ska kunna göra skillnad kan inte den grupp som skyddas vara för stor, då är det inte frågan om ett minoritetsskydd längre. Ett annat argument som brukar föras fram är att om alltför många nya grupper skyddas, då urvattnas skyddet, dvs. egentligen ett argument som kan kopplas ihop med minoritetsargumentet, dock med det tillägget att det tydligen inte går att skydda allt för många olika minoriteter på en gång.

När det gäller specifikt kön som skyddad grund är det inte ovanligt att argumentet förs fram på temat att könsbaserade kränkningar, särskilt i form av våld i nära relationer, inte kan ses som hatbrott då relationsvåldet är just relationellt. Dvs. att offer och förövare har eller har haft en relation.²⁰ De som för fram detta argument menar ofta att hatbrott istället utmärks av att offren för hatbrott är utbytbara, att förövaren sällan har en specifik individ i åtanke, utan kränker en person på grund av vad förövaren anser att personen representerar.

Mer som förenar än som skiljer åt?

Dessa invändningar, att könsrelaterade kränkningar och våld inte skulle kunna ses som hatbrott kan dock bemötas. Kön – som i de allra flesta fall då associeras med skydd för kvinnor som grupp – blir rent omfattningsvis problematiskt då kvinnor som grupp sällan är i minoritet i ett samhälle. Samtidigt uppfylls det andra kriteriet som ofta förs fram vad gäller gruppen kvinnor, dvs. att det ska handla om en grupp som historiskt sett varit förtryckt eller förföljd.²¹ Här finns, tillsammans med argumenten som omsluter många länders sexualbrottslagstiftning, en utgångspunkt i maktperspektivet som borde kunna användas som argument för ett inkluderande även i hatbrottsregleringen. Dvs. att kvinnor som grupp historiskt sett har varit diskriminerade, att kvinnor som grupp även i vår samtid statistiskt sett är de som utsätts för mest könsrelaterat våld, oavsett om förövaren är känd eller okänd, och att könsrelaterat våld, oavsett om

¹⁹ Perry, 2001.

²⁰ Mason-Bish, 2011.

²¹ Chakarborti and Garland 2015.

vi talar om våld i nära relationer, om sexuella trakasserier eller om våldtäkt, oftast drabbar just kvinnor.²²

Argumentet att könsbaserade kränkningar eller våld inte kan ses som hatbrott eftersom hatbrott utmärks av brist på relation mellan offer och förövare motbevisas av den hatbrottsforskning som tvärtom visar att det inte alls är ovanligt att det är just grannar, familj eller arbetskamrater som är förövare vid olika hatbrott. Det finns alltså ofta en relation även i dessa situationer. Likaväl som mycket av de könsbaserade kränkningar som kvinnor utsätts för, t.ex. på nätet, utförs av för dem helt okända personer.²³

Ytterligare en aspekt som faktiskt visar på fler gemensamma nämnare än olikheter är föreställningen om hatbrott som ett budskapsbrott. Hatbrott har av tradition definierats som ett budskapsbrott, dvs. att räckvidden för de kriminella handlingarna är så mycket längre än avseende det direkta offret. Hatbrottet sänder ett budskap till de grupper och individer som identifierar sig med offret. Samma resonemang går att applicera på könsrelaterat våld.²⁴ Våldet sänder ett budskap, oavsett om det handlar om våld i nära relationer eller överfallsvåldtäkter, till de som identifierar sig med offret, oavsett om det är någon som lever i en våldsam relation, eller någon som känner sina möjligheter att röra sig fritt utomhus begränsas av rädslan att utsättas för våldtäkt.

Är lösningen att inkludera kön?

Den här artikeln tog sin utgångspunkt i den nyligen presenterade utredningen med förslag om förstärkt straffrättsligt skydd för transpersoner och det kan därför vara lämpligt att avsluta med en kort reflektion kring utredningens förhållningssätt till kön. Utredningen konstaterar att uppdraget har handlat om att lämna förslag angående ett utökat skydd för transpersoner, och att man som ett led i detta föreslår att benämningarna könsidentitet och könsuttryck ska användas i lagtexten och att benämningarna kan ha nackdelar, främst genom att avgränsningen mot grunden kön kan bli besvärlig i rättstillämpningen.²⁵ Som man konstaterar

²² Kelly, 1988, Hoyle, 2007.

²³ Mason-Bish, 2011.

²⁴ Hodge, 2011.

²⁵ SOU 2015:103, s. 260 f.

så har man inte haft i uppdrag att överväga ett straffrättsligt skydd för grunden kön.

Diskrimineringsgrunden kön tar sikte på könstillhörighet i traditionell mening, det vill säga tilldelat kön. Kön har dock också andra aspekter än tillhörighet. De andra aspekterna är identitet och uttryck, och det är dessa två senare aspekter som nu ska ges straffrättsligt skydd.²⁶

Så det ska understrykas; utredningen har inte haft anledning att diskutera en möjlig utvidgning av hatbrottsregleringens tillämpning till att också omfatta könsrelaterade kränkningar eller våld. Men, det hindrar inte att frågan bör diskuteras.

Att ställa frågan om varför kön inte ses som skyddad grund i den svenska kontexten när hatbrott diskuteras innebär att uppmärksamma att de val som lagstiftaren gör, när man ger vissa grupper av brottsoffer skydd men exkluderar andra, kräver en genomtänkt argumentation. Frågan om möjligheten att definiera könsrelaterat våld som hatbrott handlar också om lagens grundläggande normativa funktion, och väcker därför andra principiella frågor som har en större räckvidd än just frågan om konstruktionen av hatbrott och vilka offergrupper som ges skydd för sin utsatthet. En aspekt av detta är att en diskussion behövs om lagens symbolverkan. Hatbrottsregleringar i olika länder har historiskt sett handlat om att sända ett budskap om rätten till likabehandling och skydd mot kränkningar och diskriminering, om inkluderande och tolerans.

På liknande sätt sänder regleringar som kriminaliserar hatbrott ett budskap till den enskilde förövaren, som av domstolen får höra att det hen gjort medför en straffskärpning på grund av motivet för brottet, men framför allt till samhället i övrigt genom att lagstiftaren tar ställning och meddelar att viss form av brottslighet ses som allvarligare än annan då den strider mot grundläggande idéer i ett demokratiskt samhälle om rätt till likabehandling och skydd mot diskriminering.

De signaler som sänds ut till de offergrupper som inte omfattas av skyddet, i det här fallet offer för könsrelaterat våld, måste också tas på allvar. I den svenska kontexten har könsrelaterat våld setts som ett allvarligt samhällsproblem och en företeelse som kräver och också medfört lagreformer. Men den svenska lagstiftaren har stannat i en förståelse av våldet som något som tillhör den privata sfären. Ointresset att diskutera köns-

²⁶ SOU 2015:103, s. 261.

relaterat våld som en form av hatbrott rimmar illa med den maktanalys som ligger till grund för mycket av de kriminaliseringar som genomförts inom straffrättens område och därför behövs en kritisk granskning av argumenten, för att undersöka om det finns utrymme för en annan rättspolitisk diskussion.

Litteratur

- Chakraborti, Neil och Garland, Jon, *Hate crime: Impact, causes and responses*, 2 ed., SAGE, London 2015.
- Chakraborti, Neil, "Re-Thinking Hate Crime: Fresh Challenges for Policy and Practice", *Journal of Interpersonal Violence* 2014, 1–17.
- Christie, Nils, "The ideal victim", i Ezzat A. Fattah (ed.), *From Crime Policy to Victim Policy: Reorienting the Justice System*, Macmillan, London 1986, s. 17–30.
- Gerstenfeld, Phyllis B., *Hate Crimes: Causes, Controls and Controversies*. Sage Publications, Los Angeles 2004.
- Gill, Aisha. K. och Mason-Bish, Hanna, "Addressing violence against women as a form of hate crime: limitations and possibilities", *Feminist Review* 105 2013, 1–20.
- Granström, Görel, "The Use of Experts in the Legislative Process – Using Swedish Law Reform in the Area of Domestic Violence as an Investigatory Example", *Legisprudence. International Journal for the Study of Legislation* Vol. 3, No. 3, 2009, s. 323–349.
- Granström, Görel, "Straffskärpningsregelns användning vid hatbrott – en fråga om domstolens frihet eller brottsoffrets rättssäkerhet?", i Heber, Anita, Tiby, Eva och Wikman, Sofia (red.), *Viktimologisk forskning. Brottsoffer i teori och metod*, Studentlitteratur, Lund 2012.
- Heimer, Gun, Björk, Annika och Kunosson, Chrystal (red.), *Våldsutsatta kvinnor – samhällets ansvar*, 3 uppl., Studentlitteratur, Lund 2014.
- Hodge, Jessica P., *Gendered Hate: Exploring Gender in Hate Crime Law*, Northeastern University Press 2011.
- Hoyle, Carolyn, "Feminism, Victimology and Domestic Violence", i Walklate, Sandra (ed.), *Handbook of Victims and Victimology*, Willan Publishing, Devon 2007, s. 146–174.
- Jacobs, James B. och Potter, Kimberly, *Hate Crimes: Criminal Law and Identity Politics*, Oxford University Press, Oxford 1998.
- Jenness, Valerie, och Grattet, Ryken, *Making Hate a Crime. From Social Movement to Law Enforcement*, Russell Sage Foundation, 2001.

- Kelly, Liz, *Surviving Sexual Violence*, Polity Press, Cambridge 1988.
- Kommittédirektiv 2014:115 Stärkt skydd för transpersoner och översyn av vissa termer.
- Lindström, Peter, "Violence against Women in Scandinavia: a Description and Evaluation of two new Laws Aiming to Protect Women", *Journal of Scandinavian Studies in Criminology and Crime Prevention*, Vol. 5, Issue 2, 2004, 220–235.
- Mason-Bish, Hanna, "Examining the Boundaries of Hate Crime Policy: Considering Age and Gender", *Criminal Justice Policy Review*, 24 (3), 2011, 297–316.
- Perry, Barbara, *In the Name of Hate: Understanding Hate Crime*, Routledge, New York 2001.
- Proposition 1948:80 med förslag till lag om ändring i strafflagen m.m.
- Proposition 1970:87 angående godkännande av konvention om avskaffande av rasdiskriminering m.m.
- Proposition 1993/94:101 Åtgärder mot rasistisk brottslighet och etnisk diskriminering i arbetslivet.
- Proposition 1997/98:55 Kvinnofrid.
- Proposition 2001/02:59 Hets mot folkgrupp m.m.
- Schweppe, Jennifer, "Defining Characteristics and Politicising Victims: A Legal Perspective", *Journal of Hate Studies*, 10, 2012, 173–98.
- SOU 1944:69 Straffrättskommitténs betänkande med förslag till lagstiftning om brott mot staten och allmänheten.
- SOU 1968:68 Lagstiftning mot rasdiskriminering. Betänkande avgivet av Utredningen angående förbud mot rasdiskriminering.
- SOU 1995:60 Kvinnofrid. Huvudbetänkande av Kvinnovaldskommisionen.
- SOU 2015:103 Ett utvidgat straffrättsligt skydd för transpersoner m.m. Betänkande av Utredningen om transpersoners straffrättsliga skydd m.m.
- Walklate, Sandra, *Imagining the Victim of Crime*, Open University Press, Berkshire 2007.
- van Dijk, Jan, "Free the Victim: A Critique of the Western Conception of Victimhood", *International Review of Victimology*, Vol. 16, 2009 1–33.